

Володимир Шаповал

ШАПОВАЛ Володимир Миколайович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія, філософія культури, філософія права.

ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ З ПРИВОДУ ПОДАЛЬШОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЛЮДИНИ

У статті піднімаються питання стосовно загальних тенденцій розвитку людства і відстоюється та думка, що надія на те, що біологічна еволюція виду «людина» буде мати продовження у вигляді духовної еволюції, не підтверджується фактами історії і реальної дійсності. За всіма ознаками, на зміну біологічній еволюції стосовно людини приходить не духовний, а інформаційно-технологічний етап.

Ключові слова: *людина, еволюція, цивілізація, криза, матеріальні і духовні потреби, цінності, інформаційно-технологічний етап.*

Тисячоліття філософія і релігія переконували у тому, що в людині головним є не тіло, а її душа, що, перш за все, слід дбати про душу та духовне, що вічне життя пов'язане з безсмертною людською душею, духовними звершеннями людини (Біблія, 1998). Розглядаючи історію як цілісний процес, можна побачити, що людство набуло безперечних досягнень у матеріальній та духовній культурі. Вирішені або знаходяться у стадії вирішення багато складних проблем, зокрема, проблема забезпечення людей продуктами харчування, одягом, житлом, засобами транспорту, зв'язку тощо. Здавалося б, задовольнивши основні матеріальні потреби, люди будуть звертатись до більш високих цілей, будуть займатись духовним самовдосконаленням, вступлять на шлях духовної еволюції (Бердяєв, 1993; Солов'єв, 1990; Франк, 1992). Історію і сьогодення показують, що насправді це далеко не завжди має

реальне втілення. Окремі позитивні випадки скоріше дисонують з іншою, більш поширеною тенденцією. Виникає питання: наскільки виправданими є припущення, що мають коріння у стародавніх релігіях і філософіях про те, що прогрес суспільства буде йти у напрямку переходу від матеріальних до, переважно, духовних запитів, що на зміну біологічній еволюції людини прийде нескінченна у своєму потенціалі еволюція духовна?

Інтегральний погляд на суспільство показує, що підставою будь-якої цивілізації є матеріальні інтереси і потреби. Якщо такі потреби не знаходять задоволення, – все інше відступає на другий план і стає малоістотним. Коли матеріальні потреби задовольняються успішно, забирають мінімум сил і часу, з'являється вільний час, а разом з цим – незліченна кількість духовних проблем, вирішити які набагато складніше. Однією з особливостей нашого часу є те, що, перебуваючи у стані нервового стресу, жителі сучасного глобального світу, замість того, щоб стати обличчям до цих проблем і спробувати вирішити, найчастіше, прагнуть ігнорувати або втекти від них. Відсіля, непереможне відчуття розриву між тим, що є, і тим, що має бути, суцим і належним.

Довгий час вважалось, що розрив між належним і суцим може бути подоланим, якщо з'єднати разом волю, енергію і організацію, тобто, спільні зусилля об'єднаних спільною ідеєю людей. Насправді, все виявилось набагато складнішим. Наприклад, Гегель мав ту точку зору, що, якщо факти не узгоджуються з теорією, з тим, як повинно бути, тим гірше для фактів (Гегель, 1977). Проблема багато у чому впирається у те, що розуміти під фактами, та якими є засоби перетворення належного у суще.

В умовах несвободи, або абсолютного рабства, як це було у Стародавньому Єгипті чи Стародавньому Римі, належне, як уявляли його собі ті, хто мав владу, можна було перетворити у суще, змусивши за допомогою насильства тисячі людей виконувати накази можновладців. У останні два століття механізми втілення владної волі дещо змінилися: замість грубої сили у більшості випадків використовується економічний чи фінансовий примус, незмінно поєднані з маніпуляцією свідомістю. У стародавні часи, також разом з використанням грубої сили, намагалися впливати на свідомість. Проте, якщо раніше застосовувалися переважно релігійно-міфологічні засоби впливу, звертаючись до почуття священного, тепер маніпуляції набули інших форм і забарвлення, стали більш технологічними, і одночасно, більш агресивними і цинічними.

Слід визнати, що звернення до почуття священного підносить душу людини, пробуджує певні духовні пориви. Нині немає необхідності кожного разу звертатись до небес. Сучасні маніпуляційні тех-

нології просунулись незрівнянно далі у розумінні внутрішнього світу людини і можуть керувати нею з надзвичайною ефективністю. Факти більше не вважаються чимось сталим, тим, чому можна беззастережно довіряти. Сучасні інформаційні технології дозволяють віртуозно маніпулювати фактами, легко створювати будь які симулякри під заказ у неймовірних кількостях і будь якої якості.

Втім, реальність наполегливо пробивається через димову завісу маніпуляцій, змушує рахуватися з нею. Довгий час вважалося, що світом править Доля, Фатум або Божественне Провидіння, а кожна людина – це нікчемність перед її могутністю (Бердяев, 1993; Матеріали Древней Греции, 1955). Однак з приходом нового часу все більшої сили набуває переконання, що люди – не маріонетки, не раби якоїсь трансцендентної волі, будь то божественні небеса чи всемогутня держава, що вони самі здатні керувати своїми долею і будувати життя відповідно до власних уявлень про належне.

Одним з головних чинників стабільності людської спільноти є рівновага як усередині соціуму, так і між соціумом і навколишнім світом. Підтримуючи низький рівень технологій, стародавні цивілізації багато століть зберігали рівновагу між цивілізацією і природою. Прогрес рухався черепашчаними кроками, і вказана рівновага, свідомо чи несвідомо, зберігалась. Уявлення про те, що світ – це космос або порядок, дозволяли стародавнім людям відчувати себе пов'язаними з усім сущим, послідовно і натхненно його вдосконалювати (Бердяев, 1993). Пам'ятники їх високого духу не перестають викликати захоплення й понині.

Сьогодні ситуація дещо інша. Ми маємо надзвичайно високий рівень технологій. Проте, разом з необхідним, людство створює незчисленну кількість абсолютно непотрібних речей, безжально експлуатуючи ресурси природи, та заваливши сушу і океани відходами своєї життєдіяльності. Екологічна криза загрожує перерости у глобальну катастрофу, яка може закінчитися загибеллю цивілізації і зануренням у нову дикість. Люди зарозуміло уявили себе владарями світу, почали вважати, що вони у змозі перекроїти всю планету згідно зі своїми меркантильними цілями, не рахуючись ані з живою, ані з неживою природою. Така установка є фатальною помилкою, яка, багато у чому, призвела до нинішньої екологічної кризи. Виникають великі сумніви: чи насправді людські уявлення про належне відповідають об'єктивним закономірностям або світовому Логосу? Чи не є людська діяльність безпідставним свавіллям заради уявного процвітання, всупереч всім іншим представникам життя на Землі?

З часів Геракліта існувало переконання, що в основі світу лежить певний загальний закон або група законів – Світовий Логос (Матеріа-

лы Древней Греции, 1955). Інакше важко було б пояснити, чому у світі панує порядок, а не хаос. Однак, у чому полягають конкретні сторони цього Логосу, має він матеріальний чи духовний характер, – думки істотно розділились.

Наприклад, у Гегеля, як і у багатьох його послідовників, Світовий Логос, що визначає порядок і гармонію світу на всіх рівнях, має цілком духовну природу, виступає під ім'ям Абсолютної Ідеї чи Абсолютного Духу. Філософ розрізняв об'єктивний дух, суб'єктивний дух і абсолютний дух (Гегель, 1977). Суб'єктивний дух – це світ індивідуальної психіки окремої людини. Об'єктивний дух – це соціум в єдності його матеріальної і духовної сторін. Абсолютний дух у вигляді мистецтва, релігії і філософії, представляв собою ніщо інше, як вищу сферу духовної культури людства. Не випадково всі три сфери об'єднані у Гегеля поняттям «Дух», що підтверджує їх духовну сутнісну єдність. Теорія Гегеля наскрізь пронизана ідеями змін і розвитку, сходження від менш розвиненого до більш розвиненого стану. Цей розвиток має духовне коріння, а матерія є лише зовнішнім проявом глибинних засад. Увесь світ і кожна його частина окремо перебувають у процесі розвитку, прагнучи, у кінцевому підсумку, до Абсолютної Ідеї. Людське суспільство і людська культура є одним з інструментів саморозкриття Абсолютної Ідеї.

Зазначена вище єдність, те, що у гегелівської філософії іменувалось Світовим Логосом або Абсолютною Ідеєю, сьогодні віддається забуттю. Сучасні уявлення про духовність дещо відрізняються від того, що мав на увазі Гегель, та які відстоювала класична філософія. У наш час до понять «дух» і «духовність», взагалі, ставляться з великим скепсисом.

Нинішній рівень знань дозволяє зрозуміти багато конкретних сторін світового природного і історичного процесу, про які древні навіть не здогадувались. Однак, занурившись у деталі, сучасна наука і філософія втратили розуміння чогось головного, тієї центральної осі, навколо якої відбувається рух усього сущого.

Реальна ситуація складається так, що цивілізація набула зовсім не того вектор розвитку, про який говорив Гегель і вся класична філософська традиція. Насправді високі духовні потреби притаманні мізерно малій частині людства. Абсолютна більшість бореться за виживання та бере участь у гонці за визнання і успіх через матеріальне споживання і необмежені задоволення. Матеріальні цілі та інтереси абсолютно переважають, а найбільш надійним засобом для їх досягнення вважається прискорений розвиток науки, техніки і технологій. Саме це визначає стратегічний напрям руху сучасної цивілізації.

Розвинені країни Європи і Америки вступили на шлях науково-технічного розвитку раніше, ніж інші, і тепер послідовно залучають до своєї орбіти всі інші народи. Виникло масове суспільство, внаслідок чого виникла потреба використання технологій не тільки у матеріальній, але й стосовно духовної сфери і кардинально перебудувати її. Масам потрібні «хліб і видовища». Світ занурився у нескінченні, такі, що не відпускають людей ані вдень, ані вночі, розваги, шоу, карнавали, вульгарні конкурси, словом, – у ті порожні, такі, що руйнують людину, задоволення, які засуджували кращі уми людства. Постійно граючи на пониження і спрощення, зазначена сфера приведена до такого стану, коли справжні духовні цінності, які проповідувала гуманістична філософія і література, підмінені безглуздими і жалюгідними сурогатами, що опустили потреби духу до найпримітивнішого рівня. Коли відпала необхідність «добувати у поті чола свого хліб свій насущний», коли виник необмежений простір свободи, більшість не знає, що з цієї свободою робити, чим себе зайняти, і не знаходить нічого кращого, ніж вдаватися до екстремальних розваг, диких оргій, що руйнують тіло і спустошують душу. Технології здатні сьогодні задовольнити будь які потреби.

За всіма ознаками, припущення видатних мислителів минулого, що біологічна еволюція людини поступово підніметься до рівня духовної еволюції, що буде мати неосяжні перспективи розвитку, – не виправдалися. Багатомільярдні маса людства менш за все стурбована високими духовними запитами. Сита, пересичена її частина, змагаючи від нудьги, шукає, чим би заповнити порожнечу свого життя, кидаючись від однієї розваги до іншої, нерідко закінчуючи повною деградацією. Жебрача і голодна її частина витрачає основні сили на те, щоб вижити, відшукуючи на звалищах, чим прогодувати себе і своїх дітей. Про духовний розвиток годі тут говорити.

Лише окремі представники людського роду своїм життям і творчістю показують, що людина народжена не для того, щоб вдаватися до тваринних задоволень чи вбивати своїх одноплемінників у війнах і злочинах, а для того, щоб приносити у цей світ добро і красу. Потенційно кожен індивід, отримавши відповідне виховання й освіту, може створювати щось видатне, таке, що своєю досконалістю буде перевершувати створене природою. Але так звана «нетворча більшість» (Тойнбі, 1991) не бере до уваги приклади геніальних творців і героїв духу, думає переважно про те, що є «тут і зараз», і не має намірів дбати про майбутнє.

На нашу думку, причина нездійснення проекту переходу до духовної еволюції полягає у тому, що до певного моменту мислителі і філо-

софи, – представники «духовної еліти» – не надавали належного значення такому важливому чиннику, як співвідношення між чисельністю виду «*homo sapiens*» та ресурсами планети. Постійне зростання чисельності людей на планеті з невблаганним розширенням спектру їх потреб вимагає нових і нових ресурсів. Аж до ХХ століття чисельність людей регулювалася такими факторами, як боротьба за існування, хвороби, голод, війни, що постійно вели між собою люди, соціальний інститут рабства. У цьому переліку тільки рабство – це «винахід» людства. Голод, хвороби і внутрішньовидова агресія – природні регулятори чисельності людської популяції (як і будь-якої іншої). У останні два століття ситуація кардинально змінилась. Природні регулятори чисельності народонаселення зведені до мінімуму. На тлі стрімкого розвитку біології, медицини та інших, пов'язаних з людською тілесністю наук і технологій, епідемічні хвороби і голод відступають. Понад сімдесят років людство не знає великої війни, хоча локальні конфлікти у тих або інших регіонах планети ніколи не припинялись. Як наслідок, чисельність людства стрімко зростає, досягнувши немислимою для біосфери цифри у 7,6 млрд. осіб (лютий 2019 року). Причому, вказане зростання безперервно триває.

Кожен з людей, хто живе на нашій планеті, претендує на те, щоб мати максимально сприятливі, комфортні умови існування. Але щоб задовольнити всіх на рівні передових країн Європи і Америки, не вистачить ресурсів двох планет Земля (Назаретян, 2013; Казютинский, Мамчур, 2007). Здавалося б, саме час схаменутись, згадати звернення духовних лідерів всіх часів про необхідність обмежень, помірність і аскетизм. Однак, це повністю суперечить не тільки психології нашого сучасника, але й головним трендам ринкової економіки, маховик якої розкручено до небувалої швидкості і його дуже важко загальмувати. Створена людством економічна система може нормально функціонувати, за умови розширення до нескінченності матеріального виробництва, а значить – і матеріального споживання. Для цього необхідне постійне збільшення кількості споживачів і більше ресурсів. Коло замикається. Вірніше, людська цивілізація загнала себе у глухий кут.

Вихід у тому, щоб змінити підходи як до виробництва, так і до споживання. Певні передумови для цього є. Навряд хтось згрішить проти істини, якщо буде стверджувати, що відносини між людьми у сучасному суспільстві є більш гуманними, аніж це було сто, двісті чи тисячу років тому. Однак – це не стільки тому, що серед людей поширюються певні духовні якості, скільки тому, що більшість людей протягом усього життя не знає, що таке голод, матеріально забезпечене, має житло, одяг, відносно безпечні умови існування у суспільстві. Як тільки обставини

змінюються, як тільки люди позбавляються підтримки з боку держави і потрапляють у «природний стан», тонкий шар культури злітає і в людині прокидається дикий звір, готовий вступити у боротьбу за виживання, використовуючи для цього всі можливі засоби, дані природою. Історія і сучасність неодноразово підтверджували цей факт.

Увесь XIX і початок XX століття російська класична література і філософія, кращі уми освіченої частини суспільства сяяли насіння духовності на теренах царської Росії, частиною якої у той час була Україна. Однак, внаслідок Першої світової війни, революції, а потім громадянської війни, владарі всіх мастей і так званий «простий народ», зневаживши будь який гуманізм і Просвітництво, забувши про досягнення попередньої світової культури, показали, до якої міри звірства і жорстокості вони можуть опуститися. Дехто вважав, що дореволюційна інтелігенція, нібито, обдурила свій народ, вселяючи ілюзорні ідеї і проповідуючи утопічні ідеали. Насправді, інтелігенція, скоріше за все, щиро помилялась з приводу реалій свого часу і майбутнього, видаючи бажане за дійсне. Письменники, філософи, політичні мислителі вважали, що накреслені з великим натхненням картини майбутнього прекрасного життя самі по собі здатні породити великий ентузіазм, надихнути мільйони людей на самовіддану працю в ім'я того, щоб ідеї побудови кращого майбутнього стали дійсністю. Однак, подальший розвиток подій показав, що одних тільки натхнених картин прекрасного майбутнього замало.

Для впорядкованого і благополучного життя у суспільстві необхідні економічні чинники, а також високий рівень моральної і правової свідомості. Першочергового значення набувають такі фактори, як трудова етика, працелюбність, чесність, та солідарність у відносинах між людьми. Проте, на практиці нерідко має місце протилежне. Сучасне суспільство демонструє: 1) таку, що проникає всюди, брехню, тотальну маніпуляцію свідомістю, проповідь аморалізму, розбещеності і насильства; 2) прагнення будь-якою ціною позбутися важкої праці, віддаючи перевагу розвагам і дешевим задоволенням; 3) крайню ступінь егоїзму і егоцентризму, коли особисті цілі і бажання переважають над загальним інтересами. Тільки відверті романтики і ідеалісти можуть назвати «ноосферою» нинішній стан культури. Швидше, це нагадує «бенкет під час чуми». Як наслідок, мало хто відчуває себе задоволеним своїм життям і по-справжньому щасливим.

Лао-цзи та його послідовники, індійські йоги, давньогрецькі філософи, мусульманські суфії, німецькі містики протягом багатьох століть шукали шляхи духовного вдосконалення, не використовуючи самого терміна «еволюція», що з'явився пізніше. Багато хто з них досяг видат-

них результатів, рухаючись цим шляхом. Однак всі спроби залучити до свого способу життя звичайних людей, як правило, закінчувались невдачею. Людина – це, перш за все, біологічна і соціальна істота, а значить, на перше місце завжди буде ставити інтереси виживання себе і свого роду, а також повноцінну адаптацію у суспільстві. Все інше є другорядним.

Звичайно, кожна людина потенційно має можливість піднятися до духовної досконалості. Проте, для цього необхідно, щоб, разом з зовнішніми чинниками, спрацював цілий комплекс внутрішніх умов: хороша генетика, отримана індивідом від предків; відносно сприятливі умови для розвитку у сім'ї і найближчому оточенні у ранньому дитинстві; воля і бажання самого індивіда духовно вдосконалюватись тощо. На практиці, для більшості реальнішою є перспектива, що, перш ніж з'явиться потреба перейти до високих духовних потреб, несприятливі обставини поставлять індивід перед необхідністю «наступити на горло власній пісні», пристосовуватись, стати гвинтиком певної технологічної і соціальної машини, у підсумку, – віддати себе у рабство. Як це не прикро визнавати, але більшість рано чи пізно стає повністю залежними суспільства, оскільки не може не працювати «за корма», за певний мінімум матеріальних і соціальних благ, які отримує від нього. Багато хто з наших сучасників, насправді, мало чим відрізняються від рабів, оскільки не може розпоряджатися своїм часом і своєю свободою, не має справжньої свободи. Альтернативою виступає девіантна поведінка, до якої вдаються схильні до протесту індивіди, викликаючи на себе всю міць моральних і юридичних санкцій. У підсумку, ми маємо сумну картину, де спостерігається не духовна еволюція, а, навпроти, з одного боку, м'яка або більш жорстка залежність від держави і суспільства одних, і асоціальна, деструктивна поведінка інших. Як наслідок, тільки тотальний поліцейський контроль і насильство утримують суспільство від хаосу.

Людські спільноти є неоднорідними у своєму економічному, соціальному і культурному розвитку. Одні народи просунулися далі у цивілізаційному сенсі, інші затримуються чи перебувають у ролі аутсайдерів. Проте, скільки не заявляй про свою національну і культурну винятковість, процеси глобалізації рано чи пізно торкаються кожного народу і успішними є ті, хто знаходить адекватне місце у загальній культурному просторі, стає органічною частиною загальнопланетарних соціокультурних процесів.

Практика показує, що земна цивілізація стає не стільки більш духовною, скільки все більш технологічною. Створена не «ноосфера», про яку мріяли Тейяр де Шарден і В.І. Вернадський (Шарден, 1987; Вернадський, 1991), а техносфера, що визначає основні сторони соціального і

культурного життя. Поява Інтернету ще більше зміцнила цю думку, бо навряд чи можна поставити знак рівності між Інтернетом і ноосферою. Людині не остається нічого іншого, як миритися зі створеною реальністю, адаптуватися до неї і прагнути вижити. За всіма ознаками, біологічна еволюція переходить на технологічну стадію. Саме з нею багато хто пов'язує майбутнє людства. Однак, якщо науково-технічний прогрес не буде супроводжуватися прогресом моральним (Назаретян, 2013), технології загублять і людину, і біосферу, – наше природне середовище. Люди, у звичному нам сьогодні розумінні, перестануть існувати. Що їм прийде на зміну, можна лише будувати припущення.

У сучасному соціумі мають місце дві глобальні тенденції: з одного боку, людина з її тілесними і психічними якостями стає все більше схожою на машину; з іншого, роботи з високорозвиненим штучним інтелектом все більшою мірою набувають людських рис (Шваб, 2016). На якомусь етапі може відбутись зустріч цих двох тенденцій, що буде значувати собою початок нової інформаційно-технологічної ери. Такий сценарій призведе до світу без людей, що було б найбільшою іронією історії. Проте все добре і все зле на цій планеті створюють саме люди. Яким шляхом піде далі цивілізація, – залежить від них самих.

Список використаних джерел

- Бердяев Н. А. О назначении человека. Москва : Республика, 1993. 383 с.
- Библия. Книги Священного Писания. Ветхого и Нового Завета. Москва : Моск. Патриархия, 1998. 1372 с.
- Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / отв. ред. А. Л. Яншин. Москва : Наука, 1991. 272 с.
- Гегель Г. Энциклопедия философских наук: в 3 т. Т. 3. Философия духа. Москва : Мысль, 1977. 472 с.
- Дао: гармония мира : пер. с древнекит. Москва : ЭКСМО-пресс; Харьков : «Фолио», 2000. 864 с.
- Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. Москва : Политиздат, 1955. 240 с.
- Назаретян А. П. Нелинейное будущее. Мегаисторические, синергетические и культурно-психологические предпосылки глобального прогнозирования. Москва : МБА, 2013. 440 с.
- Соловьев В. С. Философские начала цельного знания. *Соловьев В. С. Сочинения* : в 2 т. Москва : Мысль, 1990. Т. 2. С. 139-288.
- Шарден П. Т. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 240 с.
- Тойнби А. Постигание истории. Москва : Прогресс, 1991. 736 с.
- Универсальный эволюционизм и глобальные проблемы / Рос. Академия наук, Ин-т философии; отв. ред.: В. В. Казютинский, Е. А. Мамчур. Москва : ИФ РАН, 2007. 253 с.
- Франк С. Л. Духовные основы общества. Москва : Республика, 1992. 512 с.
- Шваб К. Четвертая промышленная революция. Москва : «Эксмо», 2016. 138 с.

References

- Berdiaev, N. A. (1993). *O naznachenii cheloveka [About the appointment of a person]*. Moskva: Respublika [in Russian].
- Bibliia. *Knigi Sviashchennogo Pisaniia. Vetkhogo i Novogo Zaveta [Bible. Books of Scripture. Old and New Testament]* (1998). Moskva: Mosk. Patriarkhiia [in Russian].
- Dao: *garmonii mira [Dao: world harmony]* (2000). Moskva: EKSMO-press; Kharkov: "Folio" [in Russian].
- Frank, S. L. (1992). *Dukhovnye osnovy obshchestva [Spiritual foundations of society]*. Moskva: Respublika [in Russian].
- Gegel, G. (1977). *Entsiklopediia filosofskikh nauk. Filosofia dukha [Encyclopedia of Philosophy. Philosophy of the Spirit]*. (Vol. 3). Moskva: Mysl [in Russian].
- Kaziutinskii, V. V., & Mamchur, E. A. (Eds.). (2007). *Universalniy evoliutsionizm i globalnye problemy [Universal evolutionism and global problems]*. Moskva: IF RAN [in Russian].
- Materialisty Drevnei Grecii. Sobranie tekstov Geraklita, Demokrita i Epikura [The materialists of ancient Greece. Collection of texts of Heraclitus, Democritus]* (1955). Moskva: Politizdat [in Russian].
- Nazaretian, A. P. (2013). *Nelineinoe budushchee. Megaistoricheskie, sinergeticheskie i kulturno-psikhologicheskie predposylki globalnogo prognozirovaniia [Nonlinear future. Megahistorical, synergistic and cultural-psychological background of global forecasting]*. Moskva: MBA [in Russian].
- Solovev, V. S. (1990). *Filosofskie nachala tselnogo znaniia. In Solovev V. S. Sochineniia. (Vol. 2. pp. 139-288)*. Moskva: Mysl [in Russian].
- Sharden, P. T. (1987). *Fenomen cheloveka [Human phenomenon]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Shvab, K. (2016). *Chetvertaia promyshlennaia revoliuciia [Fourth industrial revolution]*. Moskva: "Eksmo" [in Russian].
- Toinbi, A. (1991). *Postizhenie istorii [Comprehension of history]*. Moskva: Progress [in Russian].
- Vernadskii, V. I. & Ianshin, A. L. (Ed.). (1991). *Nauchnaia mysl kak planetnoe iavlenie [Scientific thought as a planetary phenomenon]*. Moskva: Nauka [in Russian].

Shapoval V.N.

**SOME CONTROVERSIAL QUESTIONS
ABOUT THE FURTHER EVOLUTION OF MAN.**

The article raises the question of general trends in the development of human history, and the idea that the hope that the biological evolution of the "man" kind will change into a spiritual one is not upheld by the facts of reality is upheld. The current state of civilization is characterized by an all-encompassing crisis that has affected the economic, financial, socio-political, environmental and other areas. On the threshold of the greatest changes is the man himself, whose bodily and mental components undergo significant transformations. By all indications, the biological

evolution of man no longer plays the role that she played in the past. Classical philosophy and religion traditionally believed that man is a resident of three worlds: physical, social and spiritual. Spirituality is of no small importance for the life of an individual and society, since it is the area where meaning generation occurs. The presence or absence of meaning determines the mental balance of the individual, the relationship between individuals, the structure and functioning of society, the nature of culture. The concept of “spirituality” is one of the cultural universals that play an important role for the existence and development of mankind. But for nature as a universe, it has almost zero value. The development of the natural, social and human sciences of the last two centuries shows that the existence of an individual and a society at all times has been decisively determined by reasons far from what is called spirituality. No matter how much we want this, the spiritual evolution is not replaced by a spiritual, but rather an information technology stage. If we manage to avoid a total civilizational catastrophe, the prospects for evolution at this stage can be unlimited.

Key words: *man, evolution, civilization, crisis, material and spiritual necessities, values, informatively-technological stage.*